

УДК 316.4

Л. А. ЛЯПІНА

МІЖЕТНІЧНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

У статті обґрунтовано актуальність дослідження проблеми міжетнічної толерантності. Викладено результати емпіричного соціологічного дослідження, проведеного в грудні 2018 р. – січні 2019 р. з використанням методу анкетного опитування в трьох містах України: Миколаєві, Одесі та Херсоні. Визначено основні показники міжетнічної толерантності міського населення Південного регіону України. Аналіз результатів дослідження показав певний рівень національної відокремленості містян.

Ключові слова: толерантність, міжетнічна толерантність, соціальна дистанція, індекс соціальної дистанції, національна меншина, етнос, культура, соціокультурна безпека.

Сучасна світова спільнота, яка представлена великою кількістю історично детермінованих культур, етносів, конфесій, мов, дедалі стає все більш мультикультурною. Питання полікультурних суспільств (культурна ідентифікація та розмаїття, релігійна поліфонія, етнокультурна інтеграція тощо) набувають не лише позитивного сенсу, а й наповнюються тривожними явищами, зокрема, нетерпимістю та ксенофобією, міжконфесійними й міжнаціональними конфліктами, відчуттям соціальної винятковості. І тут своєрідним імперативом часу, тактики й стратегії міжнаціональних, міжнародних, а також міжособистісних і міжгрупових відносин постає толерантність, ґрунтована етно- та соціокультурною неоднорідністю, бажанням мати стабільний соціум. Толерантність як повага до різних культур, релігій та етносів постає основною передумовою розвитку сучасного світу.

Проблема толерантності є актуальною на сучасному етапі й для українського суспільства. Процеси державо- та націєтворення, національного відродження, демократизації разом зі збагаченням культур та можливостями діалогу зумовили значну кількість проблем, які виникли на ґрунті нетерпимості, у тому числі у сфері міжетнічних відносин. Розмаїття етносів, мультикультурність постають, з одного боку, як важливі характеристики полікультурного суспільства, а з іншого – як фактор, що може призвести до деконсолідації суспільства, провокувати міжетнічну напругу, конфронтацію між етноспільнотами. Виразніше стала виявлятися тенденція нетерпимості. Невизначена можливість підвищення рівня життя, безробіття, суперечливість модернізації України, зростання кількості переселенців та інші явища сприяють формуванню в українців нетолерантних форм поведінки. Ця небезпека, на жаль, посилюється втратою солідарності, зростанням ксенофобських настроїв. У нас бракує розуміння, що успіх усіх перетворень в Україні, її приєднання до європейської та світової спільноти можливі лише за побудови «зони цінностей», однією з яких є толерантність.

Рівень толерантності – це найважливіший соціальний індикатор, що торкається мотиваційної сфери свідомості й виявляється у формуванні мотиву тієї чи іншої поведінки. Нетерпимість же суспільства – це нетерпимість його громадян. Фанатизм, етнічні стереотипи, образи чи жарти з приводу расових відмінностей – це конкретні приклади вираження нетерпимості, які щодня мають місце в житті людей. Нетерпимість призводить тільки до зворотної нетерпимості.

Як основний показник етнічної толерантності дуже часто використовують результати тесту соціальної дистанції Богардуса. У цьому випадку соціальна дистанція характеризує близькість/відчуженість етнічних спільнот, груп, індивідів. За допомогою шкали соціальної дистанції оцінюють ступінь соціально-психологічного прийняття людьми один одного, у нашому випадку – представників різних етносів. Максимальна соціальна дистанція означає, що людина або етнічна група тримається автономно (орієнтуючись на поверхневу, формальну комунікацію); мінімальна соціальна дистанція означає близькі зв'язки, прийняття індивідуальності іншого. Чим менше показник за шкалою, тим ближче відчуває себе респондент до представників інших національностей, тим більше він толерантний.

За допомогою шкали Богардуса кафедрою соціології Чорноморського національного університету імені Петра Могили в межах грантового проєкту «Ефективне функціонування та розвиток регіонального соціокультурного середовища в умовах децентралізації як запорука національної безпеки України» у грудні 2018 р. – січні 2019 р. був визначений рівень толерантності жителів трьох міст південного регіону України: Миколаєва, Одеси та Херсону.

Етнонаціональний склад населення Миколаєва, Херсону та Одеси є досить різноманітним. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р., тут проживають представники 133 національностей. Так, на Миколаївщині найбільш чисельними є українці, які становлять 81,9% від загальної кількості населення області, росіяни – 14,1%, молдавани – 1%, білоруси – 0,7%, болгары – 0,4%, вірмени – 0,3%, євреї – 0,3%, корейці, азербайджанці, роми, поляки, татари, німці – по 0,1% та інші (0,7%). В Одеському регіоні частка українців становить 62,3% від загальної кількості населення області, росіян – 20,7%, болгар – 6,1%, молдаван – 5%, гагаузів – 1,1%; євреїв – 0,6%, вірменів – 0,3%, ромів – 0,2% та ін. На Херсонщині найчисленнішими є такі етнічні спільноти, як: українці – 82,9% від загальної кількості населення області, росіяни – 14,1%, білоруси – 0,7%, татари – 0,5%, вірмени – 0,4%, молдавани – 0,4%, турки – 0,3%, кримські татари – 0,2%, роми – 0,1% та ін. [4].

Для дослідження ставлення містян до представників певних національностей, які традиційно проживають в обласних центрах Південного регіону України, було застосовано шкалу соціальної дистанції Богардуса в інтерпретації В. Паніотто [3]. Респондентам було запропоновано перелік з

11 національностей, які традиційно проживають у Південному регіоні, а саме: українці, росіяни, молдавани, білоруси, болгары, вірмени, євреї, поляки, азербайджанці, роми, татари, кримські татари (національності обрані за статистичними даними населення областей). До речі, термін «національність» у контексті цього опитування для простоти розуміння ми використовували як показник належності до певної етнічної спільності. Респондент повинен був визначитися, наскільки близько в повсякденному житті він згоден підпустити представника кожної з перелічених національностей: як членів родини, як близьких друзів, як сусідів, колег по роботі, як громадян країни, як туристів, чи взагалі не пускати до країни.

Обчислений середній бал отриманих відповідей показує соціальну дистанцію по відношенню до певної етнічної групи, і чим більше дистанція, тим гірше ставляться респонденти до об'єкта дослідження.

Отримані дані дозволили визначити декілька показників, основним з яких є індекс національної дистанції. Для трактування результатів було обрано інтерпретацію Н. Паниної: толерантність – відокремленість – ізолюваність – ксенофобія [1, с. 30].

Отже, першим показником є інтегральний індекс національної дистанції (ІНД), який являє собою середнє значення для всіх респондентів і становить 4,56 балу. Згідно із запропонованою шкалою, цей показник відповідає позиції «національна відокремленість» – значення ІНД від 4 до 5 балів. Таким чином, на сьогодні не можна говорити про відкритість громади трьох міст Півдня України. Проте це не свідчить про повну ізолюваність або настрої ксенофобського характеру. До інших національностей більшість населення ставиться дещо відсторонено, про агресію в цьому випадку не йдеться.

Для більш повного аналізу пропонуємо додатково розглянути всеукраїнські показники ІНД за даними моніторингових досліджень минулих років. На цей момент можна простежити динаміку зміни всеукраїнських індексів з 1992 р. до 2012 р. (за дослідженнями Н. Паниної) [2]. У запропонованому моніторинговому дослідженні ІНД – це усереднене значення щодо всіх національностей, за винятком українців та росіян. Як зазначає Н. Панина, результати моніторингу показують, що спочатку досить високий (у 1992 р.) рівень національної дистанційованості українського населення мав тенденцію до наростання національного ізоляціонізму та підвищення поширеності ксенофобних установок (на основі показників ІНД для обраних 10 національностей). У 1992 р. ІНД становив 4,6 і протягом десяти років збільшився лише до 4,7. У 2002 р. відбувся якісний стрибок у збільшенні національної дистанційованості практично від усіх національностей, показник зріс до 5,5. На початку 2005 р. відбулося деякий невелике зниження поширеності ізоляційних установок щодо більшості національностей. ІНД становив 5,4. У наступні роки тенденція знижувалась, і в 2008–2012 рр. індекс зберігався на позначці 5,2.

Отже, якщо допустити, що ПНД мешканців трьох міст Південного регіону на 2012 р. був аналогічним, то на сьогодні він має тенденцію до зниження (на 0,64 балу), що спричинено таким: в ПНД враховано росіян, які проживають на півдні (без росіян ПНД становить 4,79), крім того, історичне минуле міст (суднобудівна галузь), географічні (наявність моря, річок, сприятливих для навігації, торгівлі) та кліматичні умови (сільськогосподарська діяльність) створили відповідні умови для високої міграції на територію міст. З огляду на це, Миколаїв, Одеса та Херсон розвивалися як міста без вибухів конфліктів на фоні національних і культурних питань.

Про відсутність підстав для таких конфліктів свідчать і самі містяни. За даними проведеного цього річного опитування, на думку миколаївців, херсонців та одеситів, українці здебільшого позитивно ставляться до представників інших національностей – 46,2%, нейтральну позицію займають 31,2% співвітчизників, і лише 17,6% здебільшого негативно. Якщо подивитися на розподіл відповідей окремо по кожному місту, то саме одесити вважають українців більш толерантно налаштованими щодо представників інших національностей. Так думають 47,1% респондентів з Одеси. Такі дані свідчать про те, що мультикультурне місто, яке склалося історично, довготривале співжиття різноманітних міжетнічних спільнот допомагають краще розуміти відмінності, робить людей більш відкритими до сприйняття іншого. Серед респондентів з Херсону 45,9% мають думку про позитивне ставлення українців до представників інших національностей. І найменший показник толерантності ми маємо в Миколаєві – 44,6%.

Вище ми розглянули думки жителів Південного регіону щодо ставлення до представників інших етносів. Але ставлення та поведінка можуть по-різному виявлятися в реальній ситуації. Тому ми спробували також виміряти соціальні установки респондентів щодо різних етнічних груп. До анкети було включене питання: «Чи доводилось Вам бути свідком негативного ставлення до представників національних меншин?»

Відповіді респондентів перевершили попередні показники. Так, найтолерантнішим містом виявився Херсон, де 87,9% сказали, що не були свідками негативного ставлення до представників інших національностей, і лише 5,7% дали позитивну відповідь (табл. 2). Що стосується жителів Миколаєва та Одеси, то, відповідно, 65,3% та 64,7% вказали, що не бачили прикладів негативної поведінки. Водночас 26,3% та 29,5% відповідно дали позитивну відповідь. Тобто кожен четвертий дорослий мешканець міста Миколаєва та майже кожен третій житель міста Одеси на власні очі спостерігали ситуації нетолерантного ставлення до інших етноспільнот.

Ще одним показником є індекс національної дистанційованості щодо кожної з вищеназваних національностей (ПНД-11) (табл. 1), який був врахований у цілому по Південному регіону на основі середніх значень ІНД по кожному місту окремо, суттєвих відмінностей між якими не виявилось.

Таблиця 1

Національна дистанційованість населення Південного регіону від...	ІНД-11
Росіян	2,56
Білорусів	3,88
Молдаван	3,33
Болгар	4,25
Вірмен	4,92
Євреїв	4,83
Поляків	5,05
Азербайджанців	5,28
Кримських татар	5,33
Татар	5,53
Ромів	6,00

Таким чином, найбільш відкритим (значення ІНД не перевищує 4 бали) населення Миколаєва, Одеси та Херсону є до росіян, білорусів та молдаван. За статистикою, представників саме цих національностей найбільше проживає в Південному регіоні. Відповідно, можна говорити про більш тісне переплетення зв'язків між народами і, зрозуміло, більшу лояльність. Крім того, Н. Паніна вказує на таке поняття, як «східнослов'янська відокремленість», яка зумовлена спорідненістю культури. Вона зазначає, що в масовій міжнаціональній свідомості дорослого населення України все ще продовжує зберігатися, незважаючи на п'ятирічну війну на Сході, високий рівень східнослов'янської відокремленості, де як «своїх» населення України сприймає переважно етнічних українців, росіян і білорусів. Тут, до речі, одним з аргументів пояснення цього явища може бути те, що українці навчилися розділяти політичну владу та народ, який у РФ є заручником своєї влади. Щодо представників молдовської національності, які потрапили до групи «толерантність», то тут потрібно, насамперед, враховувати близькість кордону з Молдовою.

Всеукраїнські індекси (1992–2005 рр.) мають такі показники за всіма трьома національностями (табл. 2).

Таблиця 2

ІНД щодо...	Україна			Південний регіон (Миколаїв, Одеса, Херсон)
	1992	2002	2005	2019
Росіян	2,5	3,3	3,1	2,6
Білорусів	2,9	4,2	3,9	3,3
Молдован	4,6 (1994р.)	5,3	5,1	3,9

Наступне групування стосується параметра «Національна відокремленість. Значення ІНД від 4 до 5 балів». До цієї групи увійшли представ-

ники таких національностей: болгар – 4,25, вірмени – 4,92, євреї – 4,83. Показник болгар можна пояснити певним відокремленням самої групи від населення, про що свідчить традиційне достатньо компактне проживання (наприклад, на Миколаївщині – поселення Тернівка, на Одещині – Татарбунарський, Тарутинський та декілька інших районів), вірмени традиційно мають міцні зв'язки всередині своєї діаспори та не завжди схильні до тісних контактів з представниками іншої культури. Можна допустити, що достатньо високий показник серед євреїв пояснюється стійкою присутністю стереотипізації, яка має доволі глибокі історичні корені. Проте, варто зауважити, що з огляду на статистичні показники початку минулого століття, де, наприклад, тільки в Миколаєві, не кажучи вже про Одесу, кожен четвертий мешканець міста був євреєм за національністю, у містах культура єврейського народу представлена не на дуже високому рівні.

Дослідження Н. Паніної не містять інформації про вірмен та болгар, тому нижче представлений індекс щодо представників тільки єврейської діаспори (табл. 3).

Таблиця 3

ІНД щодо...	Україна			Південний регіон (Миколаїв, Одеса, Херсон)
	1992	2002	2005	2019
Євреїв	4,2	5,1	5,0	4,83

До групи «Національна ізолюваність. Значення ІНД від 5 до 6 балів» потрапили поляки – 5,05, азербайджанці – 5,28, кримські татари – 5,33, татари – 5,53 (табл. 4). Інтерпретувати ізолюване ставлення громади до представників цих спільнот можна, виходячи з особливостей самих діаспор, які є також достатньо закритими (азербайджанці) та традиційно зайняті в окремих сферах ринку праці.

Таблиця 4

ІНД щодо...	Україна			Південний регіон (Миколаїв, Одеса, Херсон)
	1992	2002	2005	2019
Поляків	4,4	5,2	5,1	5,05
Азербайджанців	–	5,8	5,7	5,28

І, нарешті, до групи «Ксенофобія. Значення ІНД вище від 6 балів» потрапили роми – 6,0. Варто зауважити, що цей показник поточного року в трьох містах Південного регіону цілком збігається з усеукраїнським індексом за минулі роки (табл. 5).

Таблиця 5

ІНД щодо...	Україна			Південний регіон (Миколаїв, Одеса, Херсон)
	1992	2002	2005	2019
Ромів	5,6	6,0	6,0	6,0

Пояснити таку ситуацію можна вкрай замкнутим способом життя, традиціями, які історично склалися в цього народу, з огляду на це високим рівнем стереотипізації в суспільстві щодо представників цієї національності. Загалом, проаналізувавши результати дослідження в трьох містах Південного регіону України (Миколаїв, Одеса, Херсон), можна погодитися з висновками Н. Паніної стосовно того, що в суспільстві все ж таки домінують традиційні погляди.

Все вищезазначене підтверджує гіпотезу, яка була покладена в основу дослідження: чим ближчі культури представників різних етносів, тим менша дистанція між ними й тим вищий рівень толерантності.

Висновки. Отже, за результатами опитування, показник середнього індексу соціальної дистанції свідчить про національну відокремленість жителів Південного регіону України: миколаївців, одеситів та херсонців (згідно з інтерпретацією шкали). На сьогодні не можна говорити про абсолютну відкритість населення, проте це не свідчить і про повну ізоляваність або агресивні настрої.

Список використаної літератури

1. Паніна Н. В. Щодо застосування шкали соціальної дистанції у дослідженнях національної толерантності в Україні. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2003. № 4. С. 21–43.
2. Панина Н. В. Факторы национальной идентичности, толерантности, ксенофобии и антисемитизма в современной Украине. *Социология: теория, методы, маркетинг*. 2005. № 4. С. 26–45.
3. Паніотто В. Динаміка ксенофобії й антисемітизму в Україні (1994–2007). *Соціологія: теорія, методи, маркетинг: науково-теоретичний часопис*. 2008. № 1. С. 197–214.
4. Перепис населення України 2001 року. URL: <http://2001.ukrcensus.gov.ua> (дата звернення: 28.09.2019).

Стаття надійшла до редакції 03.10.2019.

Ляпина Л. А. Межэтническая толерантность на Юге Украины

В статье обоснована актуальность исследования проблемы межэтнической толерантности. Изложены результаты эмпирического социологического исследования, проведенного в декабре 2018 – январе 2019 г. с использованием метода анкетного опроса в трех городах Украины: Николаеве, Одессе и Херсоне. Определены основные показатели межэтнической толерантности городского населения Южного региона Украины. Анализ результатов исследования показал определенный уровень национальной обособленности горожан.

Ключевые слова: толерантность, межэтническая толерантность, социальная дистанция, индекс социальной дистанции, национальное меньшинство, этнос, культура, социокультурная безопасность.

Lyapina L. Interethnic Tolerance in the South of Ukraine

The relevance of research into the problem of interethnic tolerance is substantiated. It is stated that in the conditions of aggression and widespread use of violence in solving ethnic problems, the desire to spread a new philosophy of tolerance, aimed at justifying another system of priorities and values of life, to perceive others as they are, to interact with them, to interact with them based on consent and dialogue.

The results of the empirical sociological survey, which was conducted in December 2018 - January 2019 using the questionnaire survey method, are presented; Respondents were residents of three cities of Ukraine: Mykolaiv, Odessa and Kherson. The main indicators of the interethnic tolerance of the urban population of the southern region of Ukraine, as well as its attitude towards immigrant foreigners, are determined.

The main indicator of ethnic tolerance was the Bogardus social distance test. In this case, social distance characterizes the closeness/alienation of ethnic communities, groups, individuals. The scale of social distance assesses the degree of social and psychological acceptance by people of each other, in our case - representatives of different ethnic groups. The maximum social distance means that a person or an ethnic group is held autonomously (focusing on formal communication). Minimal social distance means close relationships, accepting the personality of another. The smaller the scale, the closer the respondent feels to representatives of other nationalities, the more tolerant he is.

The analysis of the results of the study showed a certain level of national isolation of the inhabitants of the southern region of Ukraine - Mykolaiv, Odessa and Kherson (according to the interpretation of the Bogardus scale). This does not indicate the complete isolation or aggressive sentiment of the townspeople, but one cannot speak of their absolute openness.

Key words: *tolerance, interethnic tolerance, social distance, social distance index, national minority, ethnicity, culture, socio-cultural security.*